

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

چگونه پژوهش کنیم؟

مرکز پژوهش‌های جوان | گروه سنت‌های حوزوی و آداب‌طلبگی

سیدحمید حیدری ثانی

ناشر: انتشارات کانون اندیشه جوان

ویراستار:

طراح و گرافیست:

چاپ اول:

شمارگان:

قیمت:

چاپ و صحافی:

کانون اندیشه جوان

شناسه: علی اکبریان؛ حسنعلی، ۱۳۳۹. عنوان و نام پدیدآور؛ چگونه تحقیق کنیم؟ / سید حمید حیدری ثانی؛ مشخصات اثر: تهران: کانون اندیشه جوان. مشخصات ظاهری: ۶۸ ص.؛ ۱۱*۱۷ س م فروست: مهارت‌های طلبگی؛ ۲. شابک: ۹-۱۹۶-۱۵۹-۶۰۰-۹۷۸ وضعیت فهرست نویسی: قیپای مختصر. یادداشت: فهرست نویسی کامل این اثر در نشانی: <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است. یادداشت: کتابنامه. شماره کتابشناسی ملی: ۳۸۰۵۴۹۲

تهران، تقاطع بزرگراه شهید مدرس و خیابان شهید بهشتی، پلاک ۵۶

تلفن: ۸۸۵۰۳۳۴۱، ۸۸۵۰۵۴۰۲

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

درآمد

بی‌انگیزگی پژوهشگران جوان آن‌ها را از ادامهٔ راه باز می‌دارد یا نتایجی ضعیف به دست می‌دهد. این سقوط، در همین جا متوقف نمی‌شود و رغبت به پژوهش‌های بیشتر را نیز در ایشان از بین می‌برد. وضعیت نابسامان پژوهش در ایران ناشی از همین مسئله است. پژوهش‌های اجباری دانشگاهی و حوزوی از یک سو و نبودن فایده‌ای جز نمره در این پژوهش‌ها از سوی دیگر، زمینه را برای سرقت‌های ادبی، کپی‌کاری، پژوهش‌فروشی و انحطاط علمی مراکز دانشگاهی و حوزوی مساعد کرده است. حقوق و مزایای مبتنی بر معیارهای کمی نیز دامنهٔ فسادپژوهشی را تا رده‌های عالی علمی گسترانده است.

چارهٔ کار در این است که نگاه نسل جوان به پژوهش تغییر کند؛ لذا این نوشتار بر آن است که نسبتِ پژوهش با رسالت طلبهٔ جوان را بنمایاند و نشان دهد بنیان طلبگی بر بنیاد پژوهیدن بنا می‌شود. فصل اول عهده‌دار این ضرورت است. گفتنی است مخاطبان این اثر، طلاب نوقلم هستند، نه استادان فرهیخته و این مختصر به دنبال نظریه‌پردازی و گسترش مرزهای دانش نیست؛ بنابراین نیمهٔ اول این نوشتار، زبانی صمیمی‌تر برگزیده است تا بتواند با مخاطب جوان به راحتی ارتباط بگیرد.

دو فصل پایانی این اثر به خواست گروه سنت‌های حوزوی و با هدف کامل‌شدن مرور این کتاب بر مبحث پژوهش، نگارش یافته است. در این بخش،

به اختصار مطالبی دربارهٔ روش تحقیق به طلبهٔ جوان عرضه شده است. زبان این قسمت رسمی‌تر است و رویکرد آن، مرور اجمالی مباحث مرتبط و ارجاع‌دادن به منابع مبسوط برای مطالعهٔ بیشتر. چرا؟ چون این کتاب نمی‌خواهد سخن بیش از هزار منبع مکتوب دربارهٔ روش تحقیق را دوباره تکرار کند و بشود هزارویکمی. این اثر به دنبال شناساندن نگاه‌های نو یا کلیدی به پژوهش نیز بوده است. این امر را فصل‌های دوم و سوم عهده دارند.

در این فرصت کوتاه، باید از بسیاری تشکر کنم. ابتدا از امام مهربانی‌ها، خورشید خراسان که هرچه دارم، از ایشان دارم. آنگاه از بزرگانی که با نوشته‌هایشان و با زندگی‌شان، فکری در من پدید آوردند. سپس دو استاد ارجمندم، حجج اسلام عبدالحمید واسطی و مسعود حاج ابراهیمی که استادان راهنمای من بودند و کریمانه، خطاهایم را گوشزد کردند. نیز حجج اسلام سید کاظم کاظمی و حسین ادبی، و ارزیابان گروه سنت‌های حوزوی که با نقدهای سازندهٔ خود، جانی به این نوشتار بخشیدند. همچنین این دستاورد را مدیون عزیزانی هستم که زمینه‌ساز آن بودند: محمد مهدی باقری، محمد حسین پورامینی، حمیدرضا شاندیزی و به خصوص همسرم و دخترم و پسرم.

این ناقابل را تقدیم می‌کنم به دو مهربان: به مادرم که هرگز کتاب از دستش نمی‌افتد و به پدرم که وقتی کتابی جدید در دستان مادرم می‌بیند، می‌گوید: «این‌ها بازی با کلمات است!» و البته هر دو هم حق دارند!

من محققم؟

فصل اول ---- در این فصل می‌خواهیم بدانیم که:

- چرا از تحقیق خوش‌مان نمی‌آید؟
- چرا علما تا آخرین نفس‌شان از خواندن و نوشتن دست‌برنمی‌داشتند؟
- نسبت تحقیق با طلبگی چیست؟
- شرط آغاز پژوهیدن کدام است؟

اصلاً نفهمید چه شد که در وادی تحقیق افتاد. به حوزه آمد تا مبلّغ دین شود و از دین سردر بیاورد. فکرش را هم نمی‌کرد روزی مجبور شود «تحقیق» بنویسد. این، طرح جدید آموزشی مدیریت حوزه بود. دست‌ودل مجتبی به کار نمی‌رفت. می‌گفت: «این همه تحقیق، نان‌وآب که نمی‌شود، بماند، علمی هم به دست نمی‌دهد». هرچه کرد، به این نتیجه نرسید که کارش مفید است. همین باعث شد سه، چهار ماه از ابتدای سال را برود سراغ اینکه تحقیق اصلاً چی هست. البته ذهنیت منفی مجتبی کارش را دشوار می‌کرد: «خیلی از تحقیق‌های امروزی، بیشتر از یک مشت کپی پیست نیست!»^۱

سه، چهار ماه اول سال را شکسته‌بسته سراغ کتاب‌های روش تحقیق به خصوص در زمینه علوم اسلامی و علوم انسانی رفت تا ببیند تحقیق چیست و چطور باید تحقیق کند. چند کتاب که خواند، دید حرف‌هایشان درباره روش تحقیق شبیه هم است. به ماهیت تحقیق هم کمتر پرداخته‌اند. خوشش نیامد.

داشت به این نتیجه می‌رسید که «نه بابا، واقعاً خبری نیست!» که یک هو راهی جدید پیش پایش گذاشته شد: برای یافتن نگاه‌های نو، باید به جای شباهت‌ها، دنبال تفاوت‌ها می‌گشت. او این بار، با راهنمایی استادانش، به دنبال تفاوت‌ها رفت و کتاب‌هایی یافت که در او ایده‌هایی جدید ایجاد کرد. خیلی از ما هم مثل مجتبی، هنوز نمی‌دانیم چرا باید پژوهش کنیم. لازم است از مسیری مشابه او بگذریم و به نگاه‌هایی جدید درباره پژوهش برسیم.

الف) تحقیق چیست؟

با شنیدن کلمه «تحقیق»^۱ شاید یکی از این سه تصویر در ذهن ما نقش

بیند:

۱. کافی نتی که پشت شیشه اش چسبانده اند: «انواع تحقیق دانشگاهی».

داخل کافی نت هم چند نفر مشغول وب گردی اند و پژوهش؛ یعنی جمع آوری

تحقیق از اینترنت و فروش آن!

۲. کتاب های روش تحقیق، استاد راهنما، فیش تحقیق، طرح نامه، جلسه

دفاع، پایان نامه و...!

۱. پژوهش فرایند پردازش اطلاعات است به صورت نظام مند و متعلق به گستره خاصی از علوم و دارای هویت جمعی که به نوآوری می انجامد (نک: احد فرامرزی قراملکی؛ روش شناسی مطالعات دینی؛ ص ۲۹/ برای مطالعه بیشتر، نک: همان، ص ۴۱-۲۵).

۳. میز تحریری کوچک که روی آن ده‌ها جلد کتاب چیده شده است و پیرمردی پشت میز. پشت آن محقق هم قفسه‌های پر از کتاب قرار دارد.

این سه تصویر آن قدر جذاب نیست که ما را به حرکت وادارد. آیا ممکن است تحقیق فعالیتی پُرشور و شاداب باشد و همراه با شادی و شَعف و شکوه پیروزی، مثل فوتبال؟! از این که بگذریم، گاهی دغدغه‌ای اساسی‌تر ذهن بعضی از ما طلبه‌ها را به خود مشغول می‌کند: اصلاً لذت درس خواندن کجاست؟ مراجعه به شروح و حواشی و تحقیق کردن چه شادی و هیجانی دارد؟ این توجیه‌ها هم قانع‌مان نمی‌کند: برای رضای خدا و...!

در زندگی نامۀ بزرگان و علمای حوزه دیده‌ایم که وجه اشتراک این بزرگان، عشق‌شان به دانستن است. خیلی بعید است مثلاً شیخ انصاری ناخواسته به حوزه آمده و به اجبار اینجا مانده باشد یا آخوند خراسانی برای امتحان درس

خواننده باشد! در همهٔ این بزرگان این مسئله مشترک بوده است که با خودشان روراست بوده‌اند و پی‌علاقه‌ها و سؤال‌هایشان می‌رفته‌اند؛ یعنی اگر مبحثی را دوست داشتند، به‌دنبالش می‌رفتند و اگر موضوعی را نمی‌پسندیدند، به‌هیچ‌وجه سر کلاسش نمی‌نشستند. هیچ‌کدام‌شان از ترس نمره حتی یک خط هم ننوشته‌اند.

همهٔ ما به‌دنبال چنین درس‌خواندن و تحقیقی هستیم، نه تحقیق تحمیلی. پس باید نگاه‌مان به تحقیق و علم‌آموزی را تغییر دهیم و با عینک بزرگان حوزه به این فعالیت‌های علمی بنگریم.

ب) آیا تحقیق و بندگی نسبتی دارند؟

ابتدا باید ببینیم رسالت ما در این زندگی چیست و تحقیق کجای پازل زندگی‌مان قرار دارد. همه قبول داریم که هدف ما در این زندگی، چیزی جز بندگی خدا نباید باشد: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»؛ «و جن و انس را جز برای آنکه مرا بپرستند، نیافریده‌ام».^۱

برای این بندگی، به تحقیق نیاز داریم، چون باید راه بندگی را بیابیم. البته منظور از تحقیق در اینجا، معنایی عام است که شامل «هر فعالیتی برای پاسخ به پرسش‌ها و حل مسائل زندگی» می‌شود. از این منظر، تحقیق راه اصلی دستیابی به دانش است. تحقیق در سراسر زندگی «بندۀ طالب حق» جریان دارد؛ چون هدف او در همه عمر، بندگی است و برای بندگی، به دانش نیاز دارد و راه کسب دانش، تحقیق است.

با این نگاه می‌توانیم بفهمیم چرا علمای ما تا آخرین نفس‌شان از خواندن

۱. ذاریات: ۵۶.

۲. ترجمهٔ بهاء‌الدین خرمشاهی.

و نوشتن دست بر نمی‌داشتند. قبلاً وقتی می‌خواندیم که شیخ عباس قمی از بس می‌نوشت، گاهی هنگام نوشتن از حال می‌رفت و به پشت می‌افتاد،^۱ تعجب می‌کردیم؛ اما حالا با این بیان، علت این همه تلاش این محدث بزرگ را بهتر می‌فهمیم. همچنین علت اینکه علامه امینی برای یافتن یک حدیث، از این سر عالم به آن طرفش می‌رفت.

ج) نسبت تحقیق با طلبگی چیست؟

سپس باید بررسی کنیم که تحقیق در سیر طلبگی ما چه جایی دارد. بزرگ‌ترین مسئله ما این است که بفهمیم برای چه آفریده شده‌ایم، کجا هستیم و انتهای کارمان چه خواهد شد؛^۲ چون این پرسش‌ها چستی ما را برای خودمان آشکار می‌کند و یاری‌مان می‌رساند تا مسیر خود را مشخص کنیم و برای مقصودمان توشه‌ای برداریم. آفریدگار این عالم برای پاسخ‌دادن به این پرسش‌های ما انسان‌ها، انبیا را فرستاد. این سلسله به امامان منتهی شد و وظایف امامت در زمان غیبت به عالمان دین سپرده شده است.^۳ امروز این پرسش‌های بنیادین را حوزه‌های علمیه پاسخ می‌گویند و نقشه زندگی انسان را مشخص می‌کنند.

تلاش برای یافتن پاسخ این پرسش‌های کلیدی ما را به حوزه‌های علمیه کشانده و پژوهشی بلندمدت را پیش روی ما طلبه‌ها قرار داده است. این پژوهش دست‌کم به اندازه دوران تحصیل ما زمان می‌برد و در نهایت به راهکاری عملی منتهی می‌شود. با این نگاه، کل فرایند طلبگی، تحقیق

۱. علی دوانی؛ مفاخر اسلام؛ ج ۱۱ (بخش ۱).

۲. نک: محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۱۲۵ / محمد محسن فیض کاشانی؛ الوافی؛ ج ۱، ص ۱۱۶.

۳. نک: حر عاملی؛ وسائل الشیعة؛ ج ۲۷، ص ۱۴۰.

است و همه گام‌های آن، برای دستیابی به پاسخ این پرسش و اجرایی کردن راهکارهای به‌دست‌آمده و پاسخ‌دادن به پرسش‌های فرعی‌تر برآمده از یافته‌های آغازین خواهد بود.

البته با نگاهی جزئی‌تر، در حوزه وظایف طلبگی نیز تحقیق، محور سنگ آسپای طلبگی است:

۱. وظایف ما طلبه‌ها کدام است؟

هریک از اصناف اجتماعی با هدف رفع یکی از نیازهای ما انسان‌ها پدید آمده‌اند. بی‌شک نیاز ما فقط مادی نیست و نیازهای غیرمادی مان از نیازهای مادی فراوان‌تر و اساسی‌تر است. از جمله نیازهای غیرمادی ما، نیاز به وحی و دین و هدایت آسمانی است. خداوند متعال برای رفع این نیاز، پیامبران و امامان را فرستاده است. این برگزیدگان سه مسئولیت بزرگ داشته و دارند:

۱. دریافت پیام خدا (نبوت و خبرگیری)؛

۲. انتقال این پیام به مردم (رسالت و ابلاغ)؛

۳. اجرا و اقامه آن محتوا در جامعه (امامت و ولایت).

پس از رحلت آخرین پیامبر... و غیبت آخرین وصی او، این سه مسئولیت بر دوش صنف روحانیان و عالمان دین قرار گرفت: «وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ»^۱: «و سزاوار نیست که مؤمنان همگی رهسپار [جهاد] شوند؛ اما چرا از هر فرقه‌ای از آنان، گروهی رهسپار نشوند که دین پژوهی کنند و چون نزد قوم‌شان بازگشتند، ایشان را هشدار دهند تا پروا پیشه کنند؟»^۲

۱. توبه: ۱۲۲.

۲. ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی.

در این آیه، گروهی معین از مؤمنان از حکم و جوب جهاد استثنا شده‌اند تا این اهداف را پی بگیرند:

۱. فهم عمیق دین و دریافت پیام وحی از منابع دینی (لِيَتَفَقَّهُوا)؛
 ۲. بازگشت میان مردم و انذار و هشدار دادن به آن‌ها و ابلاغ پیام دین (لِيُنذِرُوا)؛
 ۳. تلاش برای تحقق آرمان‌ها دینی (این قسمت آیه، به هدفمند بودن تبلیغ و امید اثرگذاری آن اشاره می‌کند: لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ).
- پس رسالت‌های حوزه این چنین است^۱:

وظایف انبیا	=	رسالت‌های حوزه
نبوت	تفقه	فهم دین
رسالت	انذار	تبلیغ دین
امامت ^۱	حذر مردم	اقامه دین

در هر سه مرحله، تحقیق نقشی محوری دارد: ابزار اصلی فهم دین، جست‌وجوی حقایق است. کلاس و درس و مطالعه و مباحثه و تفکر هم از مراحل این تحقیق است. برای تبلیغ دین، باید در دین تحقیق و تفقه کنیم و بعد نوبت تحقیق درباره جامعه و روش ارتباط با مردم و تحقیق‌های میدانی می‌شود. برای اجرای دین نیز به تحقیق نیاز داریم تا نیاز به حکومت و همچنین ارکان و روش‌ها و لوازم آن را دریا بیم.

۲. تحقیق، هدیه خدا به ما طلبه هاست

«تَفَقَّهْ فِي دِينِكَ» هدیه‌ای است که خداوند به بندگان محبوبش می‌دهد.

۱. نک (از ابتدای این قسمت): محمد عالم‌زاده نوری؛ راه و رسم طلبگی، ج ۱، ص ۴۲۰-۴۲۰ / برای آشنایی با هویت طلبگی، نک: همان، ص ۴۸۰-۳۹۰.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «اگر خدا برای بنده‌ای خوبی بخواهد، به او تفقه در دین اعطا می‌کند». ^۱ «تفقه در دین» را «فهم عمیق دین» معنا کرده‌اند. این فهم عمیق، جز با تحقیق به معنای عام کلمه و نیز به معنای خاص و رایجش در مراکز علمی به دست نمی‌آید. طبق این تعریف، تفقه عنایتی خدایی به بندگان است. البته برای اینکه لیاقت دریافت این رحمت را بیابیم، لازم است خودمان گام‌های آغازین را برداریم.

۳. تحقیق، جریان زندگی ما طلبه‌هاست

تحقیق کشف پاسخ مسائل زندگی طلبگی است. مسئله اصلی ما طلبه‌ها چیزی جز بندگی خدا نیست و به دنبال یافتن راه این بندگی هستیم. دروس حوزه هم هرکدام ابزارهایی برای یافتن پاسخ این مسئله و مسائل فرعی آن است. حال اگر ذهن ما درگیر مثلاً مسافرت به مکانی یا رفاقت با فردی باشد نه «قال محمدٌ هو ابنُ مالک»، دیگر سیوطی مسئله ما نخواهد بود. این باعث می‌شود تمرکز و توان و لذت‌مان هم در سیوطی نباشد. زمانی می‌توانیم به سیوطی بپردازیم که دغدغه اصلی‌مان سیوطی باشد. این دغدغه هم به اجبار به وجود نمی‌آید. باید بینش و نگرش‌مان را اصلاح کنیم تا به آن برسیم. اگر ذهن ما درگیر مسائل غیردرسی است، اول باید این مسائل را برای خودمان حل کنیم و بعد به درس بپردازیم.

۴. دست خدا با ما طلبه‌هاست

اگر تحقیق در راه بندگی باشد، خدا آن را کفایت می‌کند و به ثمر می‌رساند:

۱. نک: محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۲۲.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ»^۱: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، اگر [دین] خدا را یاری دهید، شما را یاری می‌دهد و گام‌هایتان را استوار می‌دارد»^۲.

خیلی از پژوهش‌های بزرگ علمای ما از توان بشر عادی خارج است و دست خدا در به‌ثمر رسیدن آن‌ها دیده می‌شود: الغدير، وسایل الشیعة، بحار الانوار، جواهر الکلام، کفایة الاصول، الذریعة و... . علامه امینی خود می‌گوید: «من برای نوشتن الغدير، ده‌هزار کتاب را از بای بسم‌الله تا تای تمت خواندم و به صد هزار کتاب مراجعات مکرر داشته‌ام»^۳.

مرحوم آیت‌الله محمدرضا طبسی نجفی نقل می‌کند در تابستانی گرم، در طبقه بالای منزل مرحوم شیخ عبدالله مامقانی، خدمت او رسید. آیت‌الله مامقانی لُنْگی به کمر بسته و مشغول نوشتن کتاب تنقیح‌المقال در علم رجال بود. ایشان فرمود:

شبی هنگام نوشتن، به کتاب رهن تهذیب شیخ طوسی احتیاج پیدا کردم. هرچه فکر کردم که در این وقت شب آن را از کجا تهیه کنم، به نتیجه‌ای نرسیدم. اشکم جاری شد و خطاب به امام زمان عجل الله تعالی فرجه گفتم: «سیدی، برای تو زحمت می‌کشم». در این بین، گویا به من الهام شد که میان کتاب پاره‌ها و کاغذهای باطله‌ای را جست‌وجو کن که در گوشه طاقچه ریخته است. چندین بار آن کاغذها را زیرورو کرده بودم و احتمال نمی‌دادم مطلوبیم آنجا باشد. بی‌درنگ برخاستم و دوباره کاغذها را زیرورو کردم. ناگهان به کتاب رهن تهذیب برخوردیم که با خط بسیار جالبی نوشته شده بود. به سرعت آن را برداشتم و

۱. محمد: ۷.

۲. ترجمه بهاء‌الدین خرمشاهی.

۳. عباس داداش‌زاده؛ دلدادگان توحید؛ ص ۳۶۱.

استفاده کردم. چند روزی کتاب نزد من بود و از آن، مطلب نقل می‌کردم. پس از پایان استفاده، ناپدید شد و هرچه جست‌وجو کردم، آن را نیافتم.^۱

د) چگونه تحقیق را شروع کنیم؟

آیا برای تحقیق، همین کافی است که با مواجهه با مسئله‌ای، مطالعه‌مان درباره آن را شروع کنیم؟ برای یافتن حقیقت، مهم‌تر از تحقیق، حرکت در مسیر صحیح است. تحقیق در مسیر اشتباه از تحقیق نکردن خطرناک‌تر است؛ چون هرچه پیش برویم، از حقیقت بیشتر فاصله می‌گیریم. دو نفر در تهران آرزوی زیارت مشهد را در سر دارند. یکی در همان تهران می‌نشیند و مسافرت را آغاز نمی‌کند؛ اما دیگری به جاده می‌زند، ولی جاده قزوین! او هرچه برود، از مشهد دورتر می‌شود:

...و این است که باید محقق قبل از هرچیز خود را از کشش هر عقیده و هر مکتب آزاد کند... تفکر انسان چه بسا تحت تأثیر عادت‌ها، تقلیدها، منافع، گزینه‌ها و تعصب‌ها قرار بگیرد و در نتیجه، این تفکر فقط به همین‌ها منتهی می‌شود، نه به حق...^۲

برای رهاشدن از ذهنیت‌ها، به خصوص باید منافع خود را کنار بگذاریم: معروف است که علامه حلی برای اولین بار در تاریخ فقه شیعه معتقد شد که اینکه می‌گویند اگر نجاستی در چاه بیفتد، چاه نجس می‌شود؛ اگر مرغی بیفتد، چند دلو آب باید کشید؛ اگر الاغی بیفتد، چقدر و اگر انسانی در آن

۱. نجم‌الدین طبری؛ حدیث خوبان؛ ص ۹۷، ۹۶.

۲. برای دیدن نمونه‌های متعدد این چنینی از علامه امینی، نک: عباس داداش‌زاده؛ دلدادگان توحید؛ ص ۳۱۳.

۳. علی صفایی حائری؛ مسئولیت و سازندگی؛ ص ۷۴، ۷۳.

بمیرد، چقدر؛ کشیدن این آب‌ها مستحب است، واجب نیست. حال آنکه تا عصر او همه فقهای شیعه اتفاق داشتند که این‌ها واجب است. قضیه این بود که در خانه خودش این ابتلا پیدا شد. یک نجاستی در چاه افتاده بود و خواست نظر بدهد. آمد از نو مستقل روی این مسئله فکر کند... کتاب‌ها و مدارک را جلوی خودش گذاشت که درباره این مسئله قضاوت کند؛ فتوای واقعی خودش را به دست بیاورد که واقعاً این کار واجب است یا واجب نیست. مطالعه کرد، یک دفعه دید آن گوشه دلش تمایل به این است که فتوایش این باشد که واجب نیست؛ چون الان منفعتش ایجاب می‌کند که واجب نباشد. ترسید که این منفعت طلبی، فکرش را بدزد و بعد فتوایی بدهد که این فتوا زبان فقه و فکر و استدلال و زبان یک فکر بی طرف نباشد؛ زبان یک فکر طرف‌دار باشد. می‌گویند دستور داد چاه را پر کردند. خودش را از این منفعت طلبی آزاد کرد؛ بعد نشست فکر کردن. دید الان هم عقیده‌اش همین است. آن وقت فتوا داد.^۱

البته وقتی هم تفکر خود را از منفعت‌ها، عادت‌ها، غریزه‌ها، تعصب‌ها، تقلیدها و... خالی کرده باشیم، باز هم در هر مسیری گام نخواهیم گذاشت. اینکه از کدام مسیر به وادی تحقیق وارد شویم، به نوع بینش‌ها و نگرش‌ها و اعتقادات ما بستگی دارد. برای نمونه در بررسی «علل افزایش طلاق در سال ۱۳۹۴ در مقایسه با سال ۱۳۹۳» پژوهشگری با نگاهی الهی، به روشی متفاوت با پژوهشگری با نگاه غیرالهی عمل خواهد کرد. غیرالهی به عواملی همچون مشکلات معیشتی و اقتصادی، اثر رسانه، نابرابری حقوق زنان و مردان در جامعه و حتی روابط محدود مرد و زن در ایران و... خواهد پرداخت؛ اما آیا به این سو خواهد رفت که بی‌اعتنایی به احکام دین یا گسترش ارتباطات نامحرمان

۱. مرتضی مطهری؛ مجموعه آثار؛ ج ۴، ص ۴۹۳.

در جامعه به واسطه تلگرام یا رواج یافتن پوشش «سایپورت» یا افزایش تمایل به ثروت اندوزی و... را بررسی کند؟

جهان بینی هر دانشمند، بر تحقیق و روش تحقیق او اثر می‌گذارد...
. آنجا که دانشمند متعهد و ملتزم به نظام و جمال و حق و رب و اجل شده،
ناچار این تعهد در کوچک‌ترین حالات و حرکات ساده و علمی او حاکم است و
مسلط است و ناچار او در مجموعه‌ای زندگی می‌کند که حرکات علمی او را هم
دربرمی‌گیرد.^۱

پس با توجه به اینکه بینش و نگرش ما در چگونگی تحقیق ما اثرگذار
است، قبل از تحقیق باید آن‌ها را اصلاح کنیم. هنگام تحقیق نیز باید
قطب‌نمای فکر خود را از آهن‌رباها آزاد کنیم.

۱. علی صفایی‌حائری؛ انسان در دو فصل؛ ص ۸۱.

نتیجه

در این فصل فراگرفتیم:

- می‌شود تحقیق را به فعالیتی هیجان‌انگیز و شاد و همراه با افتخار برنده شدن تبدیل کنیم.
- برای بندگی، به تحقیق نیاز داریم.
- کل فرایند طلبگی نوعی تحقیق است.
- تحقیق محور وظایف طلبگی است.
- اگر تحقیق در راه بندگی باشد، خدا آن را کفایت می‌کند.
- هنگام تحقیق، باید قطب‌نمای فکر خود را از آهن‌رباها آزاد کنیم.